

SAKSBEHANDLER
Kristian Alexander Svendsen

INNVALGSTELEFON

TELEFAKS
+47 22 94 04 04
postmottak@ra.no
www.riksantikvaren.no

VÅR REF.
18/03683-8

DERES REF.
18/8411-10

DERES DATO

ARK. P - Plansaker

VÅR DATO

111 Elverum kom. - He

25.01.2019

Elverum kommune
Postboks 403
2418 Elverum

Att:

Riksantikvarens uttalelse til offentlig ettersyn av kommunedelplan for Leiret, «Byplan for Elverum», Elverum kommune

Riksantikvaren viser til oversendelse av ovennevnte regulerings sak fra Hedmark fylkeskommune av 18.12.2018. Saken er oversendt Riksantikvaren da fylkeskommunen ved fylkesutvalget fattet vedtak i strid med de faglige tilrådninger i saken. Riksantikvaren overtar saken jf. forskrift om faglig ansvarsfordeling etter kulturminneloven, kap. 1, § 3. Riksantikvaren har vurdert planforslaget opp mot planområdets kulturminneverdier, jf. rundskriv H-2/14 og T-2/16.

Direktoratet er gitt utsatt frist for uttalelse til 25.01.2019. Det er foretatt befarings sammen med Hedmark fylkeskommune.

Planområdet omfatter Elverum sentrum, Leiret. 11.04.1940 ble Leiret utslettet av tyske flystyrker. Byen ble en del av Brente steders regulerings arbeid, og det ble utarbeidet gjenreisningsplan for byen. Denne skiller seg vesentlig fra andre byers gjenreisningsplaner ved at man, svært bevisst, søkte å bevare de opprinnelige bystrukturene i byen. Etter Riksantikvarens vurdering er gjenreisningsbebyggelsen i Leiret av nasjonal kulturhistorisk interesse. Området er da også en del av Riksantikvarens NB!-register. Kulturminneverdien er høy både knyttet til bygningene enkeltvis og som del av den helhetlige gjenreisningsplanen. I planområdet er det en opprinnelig provisorisk handelsbebyggelse i en etasje fra 1940, den eneste av sitt slag som finnes igjen på sitt opprinnelige sted i Norge. Denne er vurdert å være av særlig stor kulturhistorisk interesse.

Planforslaget åpner for riving av vesentlige deler av gjenreisningsbebyggelsen i NB!-området da den ikke er foreslått regulert til vern. Det legges opp til moderne bygningsvolumer med større utnyttelse og høyder. Planen vil sterkt forringe helheten i det svært godt bevarte gjenreisningsmiljøet. Nybygg i felt S7 med en høyere utnyttelse enn dagens, vil i tillegg til å bryte med kulturmiljøet, forringe forholdet mellom bebyggelsen og de naturgitte omgivelsene. Riksantikvaren kan likevel akseptere at det skjer endringer i bygningsmiljøet i felt S17.

Planforslaget er i strid med nasjonale kulturminneinteresser og Riksantikvaren reiser derfor innsigelse til forslag til kommunedelplan for Leiret.

Planforslaget

I forslaget til ny kommunedelplan for Elverum sentrum, Leiret, legges det til rette for ny og større utnyttelse i forskjellige deler av planområdet enn dagens situasjon. En større lagerbygning i gjenreisningsområdets søndre ytterkant samt to større bygårder og en rekke med lav handelsbebyggelse i gjenreisningsområdets nordligste del, kan rives og erstattes med ny bebyggelse. Samtidig åpner planforslaget for nedbygging av rådhusparken.

Planområdet omfatter gjenreisningsbebyggelsen i sin helhet. Gjenreisningsbebyggelsen er markert i plankartet med hensynssone H570 Bevaring kulturmiljø, i felt S12 og T4 og deler av felt S9, S11, S13, S17 og T5. Dette i tillegg til felt S7 og deler av S17 som er utelatt fra hensynssonen. Rådhusparken er ikke avsatt til hensynssone. Gjenreisningsbebyggelsen er, etter Riksantikvaren kjenner til, i hovedsak oppført i perioden 1940 – 1959.

Planforslaget gir få føringer for utformingen av ny bebyggelse.

Figur 1: Utsnitt av forslag til plankart, med påtegning i rødt over gjenreisningsbebyggelse som er ikke er del av hensynssone vern.

Kulturminneinteresser i planområdet

Gjenreisningsplanen og Brente steds regulering

Elverum er oppført i Riksantikvarens NB!-register. Den er en av gjenreisningsbyene etter felttoget 1940 da mange norske byer og steder ble bombet som del av den tyske krigføringen mot Norge. Disse byene ble kort tid etter at det norske felttoget var avsluttet, omfattet av arbeidet til den nyopprettede etaten *Brente steds regulering* (BSR). Etaten hadde i oppgave å sørge for gjenreisning av de utbombede byene og tettstedene. Arbeidet omfattet til sammen 23 byer.

Arbeidet ble ledet av Sverre Pedersen som var en av Norges fremste byplanleggere i denne perioden. De aller fleste steder gikk planarbeidet ut på å modernisere eldre bystrukturer, gatenett, tomtestrukturer og bebyggelsesmønster for å bygge en moderne by. Spesielt eldre byer som ikke hadde vært rammet av bybrann og ødeleggelse tidligere, ble gjenstand for større endringer. Byene skulle bli mer rasjonelle og funksjonelle.

Sverre Pedersens lære var forankret i en klassisk tilnærming til byplanlegging, med vekt på å skape store plasser og rette, åpne akser og siktlinjer. Kontrasten til mange av de bombede norske byene kunne være store der flere før bombingene hadde hatt smale gater og trange smug som snirklet seg imellom selvgrodd bebyggelse.

Planleggingen av gjenreisningen i Leiret skiller seg fra de øvrige gjenreisningsplanene, ved at den var mye mer fokusert på å bevare bystrukturen slik den hadde vært frem til bombeangrepet. Veitraseer, tomtestrukturer og bebyggelsesmønster ble søkt bevart.

Et annet fremtredende fellestrekk var at det ble lagt vekt på et samspill mellom stedets gitte, naturlige omgivelser, og den nye bebyggelsen. Som eksempel kan nevnes Sunnmørsalpenes fonddannelse for Molde torg, eller Bjørumsklømpen i Namsos. For Leiret ble det lagt vekt på å tilpasse bystrukturen til grøntdraget fra Christiansfjeld festning, ned over Galgebergparken og ut til elven, to vesentlige landskapstrekk ved Leiret.

Denne tilnærmingen til stedets karakteristiske naturformasjoner og topografi ga følger for utformingen av Elverum ved gjenreisningen, der kollen som utgjør Galgebergparken ble sikret å trone over Storgata mot øst.

Bebyggelsen

De første planene var ferdige allerede sommeren 1940, også for Elverum. Til tross for effektivt arbeid og tidlig ferdigstilte planer, var det de aller færreste av de bombede byene som ble påbegynt permanent gjenoppbygget i løpet av den fem år lange okkupasjonen. I de aller fleste byene ble sentrum gjenoppbygget med midlertidige handelsbrakker for å holde byen og handelen i live frem til man fikk anledning til å erstatte disse med permanent gjenreisningsbebyggelse. Også i Leiret ble det reist en mengde slike midlertidige handelsbrakker blant ruinene.

Figur 2: Fotografi av midlertidig handelsbygning, Storgaten i Elverum, datert 1940, Dagfinn Grønset. Bygningen har vist seg å representere det eneste kjente eksempelet på midlertidig handelsbebyggelse fra perioden imellom kampenes opphør og frigjøringen, som er blitt stående på sin opprinnelige plass etter at man gjenreiste de bombede byene med permanent bebyggelse etter okkupasjonens slutt.

En betydelig ressursmangel gjorde den permanente gjenreisningen vanskelig å realisere, men det var dessuten en generell mistro til tilknytningen imellom BSR og tyske styresmakter.

Som en del av den midlertidige gjenreisningen i Elverum oppførte man bebyggelse i en enkelt etasje der gateløpet tangerer kollen som utgjør Galgebergparken. Både på nord- og sørsiden av kollen ble det reist midlertidig bebyggelse langs Storgata forbi Galgebergparken.

Myndighetene ivret etter hvert for å få de provisoriske bygningene bort. I Elverum satte de en stopper for oppføring av ytterligere brakker fra 1944, med begrunnelsen at «brakkebyggingen har grepet mere og mere om seg, og skal ikke Leiret se ut som en brakkeby, er det nødvendig å sette en brems». Bruken av de midlertidige brakkene fortsatte, også etter okkupasjonen. Det ble utarbeidet en ny gjenreisningsplan i 1946 av kommuneingeniør Sääv, som i arbeidet, på samme måte som Pedersens planer, fremholdt syntesen mellom naturen og topografien og den nye bebyggelsen, samtidig som fokuset på å bevare de eldre bystrukturene bestod. Den midlertidige gjenreisningsbebyggelsen ble så erstattet med nye bygninger for alvor i 1948. I Elverum er imidlertid et slikt provisorisk bygg stående. Denne ble reist allerede i 1940 som et frittstående bygg på en ledig tomt som egnet seg for en rask oppføring av en bygning. Når man i 1956-1957 oppførte ytterligere bebyggelse i forlengelse av denne langs Storgata, beholdt man den maksimale høyden på en etasje, for å tilpasse bebyggelsen til Galgebergparken som et fremtredende naturelement i bybildet. Den midlertidige handelsbygningen, som vist i figur 2, utgjør i dag søndre del av den en-etasjes høye bygningsrekka Storgata 14-16, som ligger i felt S7 i planforslaget. Dette er del av det nordlige området i NB!-registeret, som ikke er avsatt til hensynssonen i forslaget til kommunedelplanen.

Den ordinære bygårdsbebyggelsen som ligger syd for bygningsrekka i Storgata 14-16, der fasaden bryter av fra Storgata og svinger opp langs Sankt Olavs gate, er det gjenreisningsbygninger der opprinnelig funksjon har historie tilbake til fra før krigen. Deres betydning for opplevelsen av det helhetlige gjenreisningsmiljøet i Leiret, som generelt er svært godt bevart, er stor. Fjerning av denne bebyggelsen til fordel for bygninger med moderne arkitektonisk uttrykk, vil vesentlig forringe de kulturhistoriske verdiene i Leiret.

Rådhusparken (Elvarheimparken) ble anlagt rett etter at byens rådhus Elvarheim stod ferdig ca. 1958. Parkarealet må sees i sammenheng med denne, og som et byutviklingsgrep som ble gjort i forbindelse med gjenreisningen av byen.

Riksantikvarens vurdering

Bebyggelsen som utgjør felt 7 er konkrete resultater av gjenreisningsplanene som ble utarbeidet for Leiret, der både tidligere bystrukturer og landskapshensyn var et vesentlig aspekt i å planlegge hvordan man skulle disponere arealene for ettertiden. Vi har som beskrevet flere gjenreisningsbyer i landet, men gjenreisningsbyen Leiret er videre regnet som en av landets best bevarte.

De to bygningene lengst mot syd i felt S7 utgjør viktige deler av den bygde rammen rundt rådhuset Elvarheim. De ligger sentralt i NB!-området. Dette er av begrenset utstrekning, og disse bygningene blir da svært vesentlige for opplevelsen av Leiret som gjenreisningsby.

Den en-etasjes høye bygningsrekken som fortsetter nordover langs Storgata utgjør en særdeles karakteristisk del av gjenreisningsbebyggelsen. Slik tomteutnyttelse forekom ikke i noen av de andre gjenreisningsbyene. Utformingen av bygningene knytter seg til planidealene til Brente

steders regulering, og er et svært fremtredende eksempel på samspillet mellom natur og bebyggelse som videre var et sentralt element i arbeidene til BSR.

Den ene delen av bebyggelsen i en-etasje langs Storgata stammer fra den umiddelbare og provisoriske gjenreisningen, reist rett etter felttogets avslutning. Som representant for denne type bebyggelse i gjenreisningsbyene, som fremdeles er på sin opprinnelige plassering, er bygningen enestående i landet.

Riksantikvarens vurdering er at bebyggelsen i felt S7 utgjør en svært helhetlig og godt bevart gjenreisningsby, som i tillegg har en tidsdybde som ikke finnes i de øvrige gjenreisningsbyene. Konsekvensen av planforslaget vil være at denne helheten og tidsdybden vil svekkes og gå tapt. Dette vil innebære tap av både viktig opplevelsesverdi, identitetsverdi og i tillegg unike kunnskapsverdier knyttet til gjenreisningen av Leiret og andre gjenreisningsbyer i Norge.

Konklusjon

Riksantikvaren anser at planforslaget er i konflikt med vesentlige nasjonale kulturminneinteresser. Planforslaget er i strid med nasjonale mål for forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. Med bakgrunn i dette fremmer Riksantikvaren **innsigelse** til forslag til kommunedelplan for Leiret.

Vennlig hilsen

Leidulf Mydland (e.f.)
Avdelingsdirektør

Kristine Johansen
seksjonssjef

Brevet er elektronisk godkjent uten underskrift

Kopi til: Hedmark fylkeskommune, Pb 4404 Bedriftssenter, 2325 HAMAR